

کاریکاتور در ایران (۱)

● سیده سعید شجاعی طباطبائی

واقعیتها را می‌نمایانند. برخی از آنان با استفاده از شیوه سمبلیک و بیاتشدید بیان حاد و گزنده، حقایقی را عنوان می‌کردند که تأثیری عمیق بر اذهان مردم باقی می‌گذاردند.

بایررسی برخی از مهمترین نشریات «فکاهی- مصور» ایران، از ابتدای پیدایش کاریکاتور در این سرزمین می‌توان روند این هنر را دریافت. در این تحقیق، روش توصیفی کاریکاتور در ایران مبتنی بر وقایع مهمی چون نهضت مشروطیت جنگهای جهانی اول و دوم، کودتای ننگین ۲۸ مرداد سال ۳۲ که سلطه همه جانبه آمریکارا بر این مرزوبوم به دنبال داشت و سرانجام انقلاب اسلامی سال ۵۷ است.

برای نخستین بار، کاریکاتور با پیدایش نشریه ملانصرالدین در ایران مطرح شد. انتشار و نفوذ این نشریه با تصاویری که حاوی روحیه جدیدی از زندگی بود، موجب فراهم آمدن انگیزه و ایجاد زمینه مساعد در اذهان و قلم نقاشان ایرانی شد.

شیوه کاریکاتور اصولا به علت مقید نبودن به قواعد خشک و به واسطه آزادی از هر نوع قید

کاریکاتور با ظهور مطبوعات و انتشار روزنامه در ایران پایه عرصه وجود گذاشت و برای نخستین بار هنر «تصویری- مردمی» در قالب تصاویر و طرح‌های هجائی وطن‌آمیز مطرح شد. به دیگر سخن، کاریکاتور در ایران به همراه موج انتشار مطبوعات، همزمان با انقلاب مشروطیت و شروع بیداری مردم آغاز شد که آن هم نتیجه مستقیم انقلاب سیاسی- اجتماعی در اروپا به شمار می‌رود.

پیش از دوره مشروطیت در ایران، آثار نقاشان صرفا طرح‌های مصوری از افسانه و روایات عامیانه بود. هنر تصویری که با مردم ارتباطی نزدیک و تنگاتنگ داشت، عمدتا در قالب نقاشی‌های قهوه‌خانه‌ای مطرح می‌شد.

نخستین طرح‌های هجائی وطن‌آمیز ایران با تمام تأثیراتی که از سبک اروپایی به خود گرفته بودند توانستند ویژگیهای بومی خود را حفظ کنند. این طرح‌ها به صورت حریرهای برنده در جهت اهداف و امیال گروهها به کار گرفته می‌شدند و کاریکاتور یستها با استفاده از شیوه‌های متنوع کاریکاتور و آثار «رفالیستی- انتقادی» خود،

● پیش از دوره مشروطیت آثار نقاشان، صرفا طرح‌های مصور از افسانه‌ها و روایات عامیانه بود.

● هنر تصویری در دوران مشروطیت عمدتا در قالب نقاشی‌های قهوه‌خانه‌ای مطرح می‌شد.

و بهر موری از صراحت بیان، مورد استفاده هنرمند ایرانی قرار می‌گیرد. در این میانه، عامل طنز که در فرهنگ ایرانیان جایگاه ویژه‌ای دارد، با کنایات و تمثیلات بومی درهم می‌آمیزد و به تدریج کاریکاتور را وارد عرصه جدیدی می‌سازد. در واقع، کاریکاتور در ایران، ره‌آورد دو چیز به شمار می‌آید. نخست، دوران مشروطیت و دوم پیدایش نشریه ملانصرالدین.

در اوایل قرن نوزدهم استعمارگران روسی و انگلیسی سعی در غارت ثروت‌های طبیعی ایران و تبدیل این کشور به مستعمره خود داشتند. بخشی وسیعی از حاصلخیزترین و ثروتمندترین سرزمینهای ایران به اشغال امپراطوری روسیه درآمد و سرنوشت تاریخی مردم آن سرزمینها، از ایرانیان به تدریج جدا شد. حکومت تزاری روسیه که از دیرباز چشم طمع به مناطق زرخیز ایران دوخته بود، آغاز به گسترش تاسیسات خود در مناطق اشغالی کرد. بطوریکه شهرهای مهم این سرزمین، تبدیل به یکی از مناطق ثروت‌خیز روسیه در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم گردید. مردم این سامان که دیگر از یاری سلاطین خائن قاچار به ناامید شده بودند لا جرم در برابر پرستوها و ناچالینک‌های روسی که به مراتب از بیگ‌ها و داروغه‌های قاچاری غدارتر و آزمودنتر بودند، سر فرود آورده، تسلیم شدند.

پس از استیلای حکومت تزاری بر اراضی آذربایجان، شرایط سختی بر فضای سیاسی و فرهنگی مردم این سرزمین حکمفرما شد. این حکومت با نظر تحقیر و تبعیض به آنان می‌نگریست و با تعلیمات و تلقینات نژادپرستانه ملت روس را وادار می‌کرد که دیگر ملت‌های غیرروس را پست شمرده، رسماً آنان را بیگانه قلمداد کنند. در نتیجه چنین سیاستی، عسینانها و طغیان‌های مردمی آذربایجان و نقاط دیگر علیه حکومت تزاری از همان ابتدا به صور گوناگون شکل یافت.

حکومت روسیه به واسطه مقاصد استثمارگرانه و جهت بهره‌برداری از منابع ملی و نیروی انسانی، صنایع را در شهرهای آذربایجان به ویژه در شهر باکو گسترش داد که این اقدام موجب حرکت گروه‌های عظیم روستائیان مناطق مختلف قفقاز و همچنین جمعی از مردم ایران به ویژه آذربایجان جهت یافتن کسار شد. با ورود تودم‌های کثیری از مردم ایران به این شهرها، با توجه به اندوخته فرهنگی و سیاسی که با خود به آنجا منتقل می‌کردند، بتدریج آگاهیهای مردم این سرزمین گسترده‌گی چشمگیری یافت که شروع حرکت‌هایی را بر ضد نظام استبدادی که طی قرون متمادی استحکام یافته بود، بدنبال داشت.

انقلاب سال ۱۹۰۵ علیه نظام تزاری در روسیه، هرچند با شکست روبرو شد، اما حکومت تزار را وادار به دادن امتیازاتی در این زمینه کرد و در نتیجه فضایی بوجود آمد که بعضی از گروه‌ها، تشکیلاتی را ایجاد نمودند و به سازماندهی و تاسیس دفترهای حزبی دست زدند.

در این گیرودار، آغاز جنبش مشروطیت که از بطن جامعه ایرانی منشاء گرفته بود، به واسطه درگیری مستقیم مردم شمال ایران با نیروهای تزاری در ادامه روند انقلاب روسیه بی‌تاثیر نبود. انتشار نشریات گوناگون به منظور تبلیغ در بین مردم و دعوت به پیوستن به احزاب و گروه‌ها که عمدتاً در زیر لوای سازمان‌های سوسیال دموکرات روسیه به رهبری استالین شکل می‌گرفت، اوضاع و رویدادهای داخلی و خارجی به ویژه ایران را بطور مداوم و پیوسته در خود منعکس می‌ساختند.

● **روند کاریکاتور در ایران بر پایه وقایع مهمی چون نهضت مشروطیت، جنگ‌های جهانی، کودتای ۲۸ مرداد و انقلاب اسلامی است.**

● **برای نخستین بار کاریکاتور، با پیدایش نشریه ملانصرالدین در ایران مطرح شد.**

● **نشریه ملانصرالدین با ادعای آزادیخواهی، خواهان برخورد تند با استبداد تزار و قاچار بود.**

ملائصلالدین

№25 Цѣна 12 К. МОЛЛА НАСРЕДИНЬ

۲۵ قیستی ۱۲ تیک

راس همه آنها قرار داشت و بقیه کمابیش از راه و روش آن بیروی می کردند.

نام نشریه از نام ملا نصرالدین، مورد حقیقت پرست و بذله گوی افسانه ای که در میان مردم نامی آشنا و مانوس داشت گرفته شده است. نشریه با استفاده از شیوه ملا نصرالدین افسانه ای، رویدادها و حوادث روز را با کاریکاتور و مطالب طنزآمیز از نظر مردم می گذراند.

نخستین شماره نشریه ملا نصرالدین در هفتم آوریل ۱۹۰۶ مصادف با ۱۲ صفر ۱۳۲۴ هجری قمری به نشر منتشر شد.

محمد قلی زاده در شهر تفلیس منتشر شد. جلیل محمد قلی زاده به روایتی در نخجوان و به روایتی دیگر در قفقاز به دنیا آمد. با خواندن و نوشتن به زبانهای آذری، فارسی و روسی آشنایی کامل داشت. در چهارده سالگی به دارالمعلمین شهر گوری (گرجستان) وارد شد و پس از فراغت از تحصیل، سالها در مدارس محلی به آموزگاری پرداخت. در سال ۱۹۰۴ به تفلیس رفت و در روزنامه شرق روس به نویسندگی پرداخت. در سال ۱۹۰۵ پس از اینکه روزنامه شرق روس توقیف شد، محمد قلی زاده اداره چاپخانه آن را به عهده گرفت و نام آن را به «مطبوعه غیرت» تغییر داد. تا سال ۱۹۰۶ به واسطه سانور حکومت تزار، امکان ادامه فعالیت را نیافت تا اینکه فرصت مناسب، پس از انقلاب ۱۹۰۵ بدست آمد و قلی زاده به همراه «فائق افندی نعمان زاده» به انتشار نشریه هفتگی «ملائصلالدین زیر نظر «ارگان دموکرات» پرداختند.

محمد قلی زاده با اقدام به انتشار این نشریه، بسیاری از طراحان و نویسندگان برجسته آن زمان را به دور خود جمع کرد و با استفاده از آثار کاریکاتوریستهای چون روتر، او ای، شمرلینگ (که به نام شلینگ معروف بود)، عظیم عظیم زاده، بهزاد، موسایف، یوسف نویر، گرینوسکی، ابراهیم زاده و... کاریکاتور را به عنوان تصویری رئالیستی - انتقادی که در مطبوعات آن زمان اروپا رایج بود، برای نشریه اش انتخاب کرد. قلی زاده با اینکه نشریه اش شدیداً تحت تاثیر نشریات ترکی و قفقازی بود ولی بواسطه سودجستن از اساتیدی چون روتر و شلینگ و نویسندگان برجسته ای چون میرزا علی اکبر طاهرزاده (معروف به صابر)، عبدالرحیم حقویردیف، محمد سعید اردوبادی و... پیشرو نشریات انتقادی، سیاسی و فکاهی شد و به هر شکل باید اذعان داشت که این نشریه، نقطه تحولی در زمینه کاریکاتور و ادبیات طنز در زبان آذری و ترکی بود.

نشریه ملا نصرالدین از سال ۱۹۰۶ تا ۱۹۱۷ در تفلیس و از سال ۱۹۲۱ تا ۱۹۲۲ در تبریز و از سال ۱۹۲۲ تا ۱۹۳۱ در باکو به طریق چاپ سنگی طبع و نشر یافت. تصاویر آن به طریقه سیاه و سفید و رنگی چاپ شده است. صفحه اول

● محمد قلی زاده بسیاری از طراحان و نویسندگان برجسته آن زمان را به دور خود جمع کرد و با استفاده از آثار کاریکاتور یستهای چون روتر، شلینگ، عظیم زاده، بهزاد و... کاریکاتور را به عنوان تصویری رئالیستی - انتقادی برای نشریه اش انتخاب کرد.

نشریه ملا نصرالدین

تاریخ مطبوعات آذربایجان که بخشی از روسیه و بخش عظیمی از شمال ایران را در بر می گیرد، از دهه هفتم قرن نوزده میلادی آغاز شد و در مدت کوتاهی به یکی از ارگان های مهم اجتماعی، سیاسی و ادبی تبدیل شد. مخصوصاً بعد از انقلاب ۱۹۰۵، حکومت روسیه ناچار شد که با نشر اعلامیه ریاکارانه مورخ ۱۸ مارس ۱۹۰۶ تا حدی نرمش به خرج دهد و گذشتهایی در مورد مطبوعات اعمال نماید. پس از آن بود که جراید و مطبوعات وابسته به جناح های مختلف بوجود آمدند که در این میانه، جناح های مختلف بویژه ارگان های مربوط به حزب سوسیال دموکرات از این موقعیت استفاده کردند و تمام روزنامه ها و اوراقی که تا آن زمان مخفیانه انتشار می یافت، آشکار شد. آزادانه به فعالیت پرداختند.

از میان روزنامه های این دوره می توان از همت، تکامل، دعوت، فیوضات، حیات، شلاله، ارشاد و... نام برد که به زبان آذری و در آذربایجان منتشر می شدند. روزنامه های فکاهی و انتقادی نیز بواسطه اینکه زبان طنز و فکاهی در فرهنگ مردم این سرزمین ریشه ای کهن داشت، برای نشر عقاید خود از این حربه استفاده و با تیراژ بالا آغاز به انتشار کردند، نشریاتی مانند ملا نصرالدین، زنبور، طوطی، لک لک، بابای امیر، مشعل، بهلول و... که ملا نصرالدین در

سرلوحهای دارد که به الفبای عربی و زیر آن به الفبای روسی، کلمه ملانصرالدین نوشته شده است.

در بالای سرلوحه تاریخ به سال میلادی و هجری قمری به اضافه شماره مسلسل و زیر سرلوحه آن قیمت مجله به دو زبان آذری و روسی درج شده است. این نشریه به زبان آذری چاپ می‌شد و گاهی شامل یک صفحه و یا یک ستون به زبان فارسی نیز می‌شود. این نشریه در ۸ صفحه به قطع: ۲۴ X ۳۲ سانتیمتر و بصورت هفته‌نامه منتشر می‌شد. تیراژ آن در شماره اول ۱۰۰۰ نسخه در شماره دوم ۲۰۰۰ نسخه و بعدها به بیش از ۵۰۰۰ نسخه در هفته رسید.

۱- در سال ۱۹۲۰ جلیل محمدقلی‌زاده مدیر نشریه به تبریز می‌آید و یک سال در این شهر ماندگار می‌شود و در سال ۱۹۲۱ به انتشار روزنامه خود می‌پردازد و مجموعاً ۸ شماره از روزنامه را در این شهر منتشر می‌کند. محل اداره آن در تبریز، بازار استاد شاگرد، خانه شاهزاده نصرت‌السلطنه، مطبعه امید بود.

منابع:

- ۱- از صبا تا نیما، یحیی آریین‌پور- تهران، جلد ۲. انتشارات امیر کبیر
- ۲- نشریه ملانصرالدین. پیک انقلاب، محمد پیفون، تهران ۱۳۵۸

روتر
ROTTER

